

Szabó Miklós

DEMOKRATIKUS SZOCIALIZMUS VAGY RESTAURÁCIÓ?

(Gondolatok 1956 programjáról)

A Kádár-rendszer ideológiájában alaptézisként szerepelt, hogy az 1956. október 23-án elkezdődött felkelés ellenforradalom volt. A felkelés hívei viszont végig ragaszkodtak a forradalom megjelöléshez.

Nem volt kétséges, hogy a győztes diktatúra mit ért ellenforradalmon. Ellenforradalom az a törekvés, amely az ő rendszerét elutasítja. Az 1945 után kialakult rendszer a szocializmus. Minden politikai törekvés, amely helyébe mást akar, a burzsoá restaurációt szolgálja – vagyis ellenforradalom. Ez vonatkozik azokra a bonyolult ideológiai fejtegetéseket előadó értelmiségi irányzatokra is, amelyek magukat szocialistának nyilvánították, de kétségbe vonták a Rákosi-rendszer szocialista voltát. A sztálinista-poszt sztálinista rezsim azt a magatartást tekintette maga számára a legveszedelmesebbnek, amely bomlasztja a „szocializmus táborát”, ideológiai zavart kelt.

Nem világos, hogy a felkelést hordozó politikai erők mit értettek forradalmon és ellenforradalmon. A felkelés újságjaiban, rádiónyilatkozatokban, falra kiszegett kiáltványokban és pontokba szedett platformszövegekben a nyilatkozók szinte egybehangzóan kinyilvánították, hogy a szocializmus elvi alapján állnak. Harcuk nem a szocializmus ellen, a kapitalizmus restaurációjáért folyik, hanem a „sztálinizmust” akarják felszámolni: a szocializmus eltorzult, antidemokratikus modelljét felcserélni demokratikus szocialista modellel. Elképzeléseikben elfogadják az államosított nagyipart mint meghatározó szocialista termelési szektort, de ezt nem egy centralizált hatalmi arculatú államgazdaság keretében kívánják működtetni, hanem a szocializált vállalatok belül a politikai uralmat a termelő-munkavállalói öngazgatásoknak akarták adni, amelyek a forradalom eseményeinek folyamán munkástanácsokként léptek színre – sokban átveve elnevezést és szervezési formákat a jugoszláv termelői öngazgatástól.

Az új, nem sztálinista típusú szocializmus politikai modellje a magyar elgondolások szerint a nyugati demokráciák pluralista, többpártrendszeres, parlamenti modellje lett volna – ebben már lényegileg eltérve a jugoszláviai „harmadikutas” szocializmus gyakorlatától és elméletétől.

Az 1956. októberi antisztálinista megmozdulást hordozó politikai erők zöme valamilyen kinyilvánított formában hitet tett e mellett a demokratikus szocializmus mellett. Azok az erők is, amelyeknek múltjában nem volt kifejezetten szocialista hagyomány, így a Petőfi Párttá átkeresztelt parasztpárt is. A koalíciós időszak polgári pártjai: a kisgazdapárt és a katolikus néppárt nem határolták el

magukat ettől a koncepciótól és nem állítottak vele szembe polgári alternatívát. Az egyetlen elütő hang Mindszentyé volt, aki a „szociális szempontok szerint korlátozott magántulajdon” melletti állásfoglalással kifejezetten egy nem szocialista, hanem privátgazdasági elvű rendszer híveként mutatkozott be nevezetesen 1956. november 3-i rádiószózatában. Az elütés oka lehetett egyszerűen az is, hogy a bíboros azokban a napokban szabadult fogságából, s így nem illeszkedett bele a hozzá közel álló körök megváltozott szemléletvilágába sem.

1956. november 4-e után a győztes hatalmat irritálta ez a szinte egyhangú szocialista állásfoglalás. Nehéz volt igazolnia, hogy a burzsoá restaurációt tervező ellenforradalmat verte le, s ezért hirdette, hogy ez a kiállítás taktikai célzatú képmutatás volt. Nem fedték fel valódi szándékaikat, mert akkor könnyű ürügyet szolgáltatott volna a Szovjetunióknak a beavatkozásra.

Ma az a felfogás, amely más okból nem nézi jó szemmel ezt a szocialista „reformkommunista” retorikát, szintén azt feltételezi, hogy csupán taktikai leplezésről volt szó, még „korai” lett volna előlépni a kapitalizmus visszaállításának (vagy létrehozásának?) programjával. Az ellenforradalom vádjától való elhatárolódásnak azonban volt a felkelést hordozó erők körében egy másik értelme is. Az bizonytalan volt a demokratikus körök egy részében, hogy hívei-e valamilyen javított kiadású szocializmusnak vagy inkább kívánának-e valamilyen nyugati arculatú kapitalizmust. Abban viszont teljes egység volt, hogy az 1945 előtt fennállott úri Magyarországnak és főként utolsó politikai változatának, a Horthy-rendszernek a restaurációját ugyanúgy elutasítják, mint az 1948-ban létrejött „szocializmus” fennmaradását. Az 56-os demokratizmus „kétfrontos harcot” vívott mind a Rákosi-rendszer, mind a Horthy-rendszer visszaállításával szemben. Az ellenforradalom és forradalom az 56-os demokratizmus számára nem a szocializmus–kapitalizmus elmentétpár dimenziójában jelent meg, hanem mindkét antidemokratikus rendszer egyértelmű elutasításában.

Ma joggal húzzák alá, hogy az azóta felhalmozott történelmi tapasztalat egyértelműen bebizonyította: a szocialista rendszer reformálhatatlan volt, a kommunista reformtörekvéseknek csupán az lehet a történelmi értékük, hogy bomlasztották 1953 és 1956 között a diktatúra uralmi rendszerét, és ezzel utat törtek a demokratikus törekvéseknek (ezek azonban már lényegileg más tartalmat öntöttek politikai formába, mint a „revizionizmus”). A kommunizmus eme nemesebb veretű formája – a mai közfelfogás szerint – ugyanúgy nem mutatható utat semmiféle jobb jövő felé, mint az „útszéli” változatok. Ha a győztes forradalom után ezek a Nagy Imre körüli erők kerültek volna hosszabb időre konszolidált, rendszeralkotásra képes uralomra, akkor október Magyarországból legfeljebb egy jobb kiadású titoizmus lehetett volna. Zsákutcás fejlődés.

A fejlődés útja az lett volna, amit a hetvenes években az egyik legkorábbi ellenzéki nonkonform politikai önképzőkör házigazdája, Donát Péter képzőművész bonmot-ja mondott ki: „A történelem kerekét nem lehet visszaforgatni, a jövő a kapitalizmusé.” Napjaink szemlélete ez, amely vélekedés szerint az 1956-os felkelés akkor nyitotta volna meg az utat a modernizáció, a demokrácia, egyszóval a Nyugattá válás felé, ha valóban az ellenforradalom győzedelmeskedik, eredményeként a kapitalizmus restaurációjával.

Ahhoz, hogy a mai felfogás ezt a lehetséges fejlődést ilyen egyértelműen igenelje, annak háttérében az is meghúzódik, hogy mára gyökeresen megváltozott a Horthy-rendszer megítélése. Tisztán nyugati arculatú kapitalizmust az 56-os demokraták egy része is akart volna, ha az nem az 1945 előtti rendszer restaurációját jelenti. Akkor ezt a rendszert – Bibó felfogásával összhangban – az „eltorzult magyar alkat” politikai kifejeződésének, a „zsákutcás magyar történelem” utolsó stációjának tartották. Részben társadalmilag anakronisztikus képződménynek (történelmi nagybirtok, megye), részben olyan politikai szisztémának, amelyben prefasiszta, illetve a fasiszmissal egybemosódó politikai erők (darutollasok, ébredők) „szisztéma immanens” helyet foglaltak el. Az 1945 utáni demokratikus világ számára 1945 előtti múltja szalonképtelen örökségnek, a civilizált világ normáival és stílusával nem harmonizáló, elfogadhatatlan rendszernek számított. A Horthy-rendszer inkább sorolható valamely tipizálásban Salazar illetve Dollfuss és Schuschnigg rendszere mellé, mint csökevényes parlamenti rendszerével együtt is a nyugati politikai világ körébe. Akkor a szovjet importszocializmus reformálhatónak tűnt, a Horthy-rendszer, mint a földreform sorsa példaszerűen mutatta, reformálhatatlan volt. Ma a szovjet importszocializmus tévútként lepleződött le, míg a Horthy-rendszer újkeletű, a Kelet-Európától és a Balkántól megkülönböztethető „Közép-Európa”-mítosza visszaadta a „normális fejlődéshez tartozó ország” minősítést. Következésképpen a restauráció akkor is rendben lett volna, ha lényegében az 1945 előtti állapotokat állítja vissza. Ezzel visszataláltunk volna a normális fejlődés ösvényére.

Az utókor tapasztalatát – jelen esetben arról a tapasztalatról van szó, amely a kapitalizmus fölényét látszik mintegy végérvényesen igazolni – érvényesíteni kell a múlt elemzésekor, amely nem azonos azzal a törekvéssel, amely az uralkodó „politikai divat” normáit és követelményeit vetíti vissza más korszakba. A századelőtől kezdve a véleményformáló értelmiség körében a „politikai divat” valamiféle szocializmus volt. A Fabian Society, Shaw és H. G. Wells voltak ennek a széles medrű áramlatnak az elindítói. Aki szocializmust akart, nem kellett, hogy kompromittáltnak érezze magát Leninnel és Sztálinnal. Ma a „politikai divat” a hetvenes évek végétől kezdve prokapitalista. A szellemi iránymutatók Milton Friedman és az 1945 utáni F. A. Hayek, a politikai példaképek Reagan és Thatcher. 1956 még a baloldali „politikai divat” korszakához tartozik. Ma nem ítélné meg, hogy képes lett volna-e egy demokratikus, harmadikutas szocializmus modernizálni és nyugattá fejleszteni az országot. Csupán azt kell látnunk, hogy ez az eszme akkor nem volt olyan anakronisztikus, mint amilyennek ma látszik.

Két tényezőt fontos figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy egy szocialista-félszocialista vegyesgazdaság, amelyben a nagyipar állami kézben van, vagy legalábbis jelentős állami szektor foglal helyet benne, nem volt idegen jelenség az akkori nyugati világban. A német uralom alól felszabadult országok közül háromban: Franciaországban, Ausztriában és Olaszországban az újjárendezés során jelentős állami szektort hoztak létre. Angliában pedig belpolitikai fejleményként hajtott végre széles körű államosítást a háború utáni munkáspárti kormány. Ezen nem változtat, hogy sokkal későbbi, több tényező által befolyá-

solt fejlődés ezeket az államosításokat nem igazolta, vagy legalábbis nem egyértelműen és nem mindenütt. Angliában látványosan csődöt mondott az államosítás és vele szemben Adenauer–Erhard következetes piacgazdasági vonalát igazolta a német „gazdasági csoda”. Ausztriában sem prosperál az állami szektor, viszont a francia és olasz állami autógyártás hosszú időn keresztül haladt a fejlődés élvonalában.

A másik fontos szempont, hogy míg ma a „reaganizmus–thatcherizmus” a szociáldemokrata „jóléti állam” feltételezett vagy valóságos túlzásainak ellenhatásaként született, az ötvenes évek az a korszak volt, amelyben a Marshall-terv által inspirált gazdasági prosperitás megalapozta a jóléti állam feltételeit. A világ a jóléti állam felé haladt. Képtelenség azt hangoztatni, hogy a szociális állam fejlődési zsákutca volt, amelyet jobb lett volna elkerülni. A szociális állam vívmányait nehéz kétségbe vonni, amit az is mutat, hogy az ellenhatás a jóléti politika intézményrendszeréből jóval kevesebbet számolt fel, mint ezt retorikája sejtetné. Magyarország gazdasági állapota 1956-ban nagyon messze állt attól, hogy jóléti rendszert építhessen ki rögtön a győztes forradalom után, viszont a sztálinista rendszertől örökölt társadalmi struktúrája rendkívüli mértékben alkalmas volt ennek a jóléti intézményrendszernek a befogadására. Erre ugyanis kevés társadalom lehet alkalmasabb, mint az a tagolatlan, egysíkú munkavállalói társadalom, amely ekkor Magyarországon volt.

A mindenfajta antidemokratizmust elutasító 1956-os forradalmiság jegyében az 1945 előtti Magyarország restaurációjának hívei és annak a kapitalizmusnak a protagonistái, akik a Dickens-kori Anglia szociális érzélgősségétől mentes üzletiességet tekintik a korai stádiumban lévő kapitalizmus egyetlen életképes formájának, ma divatosan a távol-keleti modernizációval példálózhatnak. A demokrácia nem alkalmas szerintük modernizátor rezsim politikai szervezésére, ehhez önkényuralom szükséges. Kétségtelen, hogy a tapasztalat nem garantálja, hogy a politikai demokratizmus biztosan elvezet a korszerűséghez, de nem bizonyítja ugyanezt a diktatúráról sem. Biztosan csak azt igazolja a tapasztalat, hogy a diktatúrával szemben a demokráciának önmagában való előnyei vannak – a modernizáció szempontjából például az, hogy rendszerváltás nélkül képes politikai korrekciókra. Ezenkívül pedig azt, hogy ha a diktatúra valóban elvezet abba a korszerű állapotba, amikor már nincs rá szükség, igen nehéz tőle szabadulni.